DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.14915072 ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ସନ୍ଥକବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭଜନମାଳା ଓ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ

ବାପିନା ସ୍ୱାଇଁ ଏବଂ ଆଲୋକ ବରାଳ

ସକ୍ଷିପ୍ତସାର :

ଅଲୋଚ୍ୟ ଆଲେଖ୍ୟଟି ଓଡିଶାର ପ୍ରମୁଖ ସନ୍ଥ କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରମୁଖ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଜନମାଳାକୁ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି। ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଆଦ୍ୟଜୀବନ, ମହିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ମହିମା ଧର୍ମ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କବି ଜନ୍ମସ୍ଥାନକୁ ନେଇ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଆଲୋଚିତମତ ଆଦି ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଗ୍ରଥିତ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସନ୍ଥ କବିମାନଙ୍କ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିମର୍ଶ ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରଦତ୍ତ। ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରାଚୀନତା ଏବଂ ତାହାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାବ ସମୂହର ଆଲୋଚନା ଉକ୍ତ ଆଲେଖ୍ୟରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ । ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗ ସମୂହ ସହିତ ମହିମାଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱଆଦି କବିଙ୍କ କବିତ୍ୱର ପ୍ରତିଫଳନ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

ସନ୍ଥକବି ,ଭୀମଭୋଇ, ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ, ଭଜନମାଳା,ପିଣ୍ଡ ବୃକ୍ଷ,ଏକାକ୍ଷର ଭଜନ,ଅବନାମନ୍ଦିର, ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତି , ନିର୍ଗୁଣବ୍ରହ୍ମ ଜ୍ଞାନ ।

ଭୀମ ଭୋଇ ୧୮୫୦ ମସିହାରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ମାତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । ଆଲୋଚକ କୁମୁଦ ରଞ୍ଜନ ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ କବି ଭୀମ ଭୋଇ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀ ହରିପଣ୍ଡାଙ୍କ ଧର୍ମ ପ୍ରକାଶ ଗୀତାରୁ କବି ସୋନପୁରରେ ଆବିର୍ଭୁତ ହୋଇଥିବାର ମତ ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପାଳିତ ପିତାମାତା ଦାନର ଭୋଇ ଓ ଗୁରୁବାରୀ ଭୋଇ ଶିଶୁ ଭୀମଙ୍କୁ, ବର୍ତ୍ତମାନର ବଲାଙ୍ଗୀରର ଜଟସିଙ୍ଗାର ତାଳବଣରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିବାରୁ ଜନଶ୍ରୁତି ଅଦ୍ୟାପି ପ୍ରଚଳିତ। ଦନାର ଭୋଇଙ୍କ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଗୁରୁବାରୀ ଧନେଶ୍ୱରକୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ହେଲେ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଭୀମଙ୍କ ଜୀବନ ଅମା ଅନ୍ଧକାରରେ ଆଛାଦିତ ହୋଇଗଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଗୁରୁବାରୀଙ୍କ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ବୋଟ୍ ଉପରେ ଲଳିତା ବିତା ସଦୃଶ୍ୟ ଭୀମଙ୍କ ଉପରେ ନିପତିତ ହେଲା । ଭୀମଙ୍କ ପ୍ରତି ସାବତ ମାଆ ସେବତୀଙ୍କ ଅବିଚାର ଓ ଅବହେଳା ଯୋଗୁଁ, ଭୀମ ଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରି କାଙ୍କଣପଡାସ୍ଥ ଗୌନ୍ତିଆ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଧାନଙ୍କ ଗୋରୁ ଜଗୁଆଳି ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକଲେ। ଭୀମଭୋଇ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ନିରକ୍ଷର ଥିଲେ। ମାଳିକ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଧାନରେ ଆଶ୍ରିତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ପୁରାଣ ଭାଗବତ ଆଦି ଶ୍ରବଣ କରି ତାହାକୁ ମୁଖସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ଭୀମଙ୍କ ଦୁର୍ବିସହ ଜୀବନର ଅୟମାରମ୍ଭ ୩ ବର୍ଷରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମହିମା ଧର୍ମର ସ୍ଥାପୟିତ ମହିମା ଗୋସ୍ୱାଇଁଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବନତୀର ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟାହୀନ ପଥରେ ଗତି କରୁଥିଲେ। ମହମା ସ୍ୱାମୀ ଭୀମଙ୍କ ଜୀବନକୁ ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ କରିଦେଇଥିଲେ ।

ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମହିମା ଗୋସାଇଁ କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ରୂପେ ଭୀମଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ମାନବ ସ୍ତରରୁ ତାଙ୍କୁ ମହାମାନବ,ବିଶିଷ୍ଟ ଦାର୍ଶନିକ, ମାନବବାଦ, ବିଚାରକ ଓ

ଯୋଗାଯୋଗ :
ଶ୍ରୀ ବାପିନା ସ୍ୱାଇଁ, (ଗବେଷକ)
ଓଡ଼ିଶା କେନ୍ଦ୍ରିୟ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ, କୋରାପୁଟ
E mail -bapinaswain329@gmail.com
ORCID ID-://orcid.org/0009-0007-7710-6347

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୩.୧୦.୨୦୨୪	୧୦.୧୨.୨୦୨୪	୨୫.୦୧.୨୦୨୪	୧.୦୨.୨୦୨୫

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ସ୍ୱାଇଁ, ବାପିନା, ବରାଳ, ଆଲୋକ; ୨୦୨୫। ସନ୍ଥକବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭଜନମାଳା ଓ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ । ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ଟ, ପୃଷ୍ଠା :୬୦-୬୫।

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at : https://pracheenews.com/

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14915072

Article No - BPPP00270

କାଳଜୟୀ କବି କରିବାରେ ପ୍ରେରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମହିମା ଧର୍ମକୁ ଜଣ ଧର୍ମରୁ ଗଣ ଧର୍ମକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବାରେ ସନ୍ଥକବି ଭୀମ ଭୋଇ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଲେଖନୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ ଥିଲା । ସେହି କବିକୁଚାଳ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଲେଖନୀ ନିସୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜି ଗୁଡିକ ହେଲା ଯଥାକ୍ରମେ ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣୀ, ଅଷ୍ଟାକବିହାରୀଗୀତା ଶୃତିନିଷେଧଗୀତା, ନିର୍ବେଦ ସାଧନ, ମହିମା ବିନୋଦ, ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା, ଚଉଦିଶା ମଧୁଚକ୍ର, ବ୍ରହ୍ମ ସଂଯୁକ୍ତ ଗୀତା, ଆଦି ଅନ୍ତ ଗୀତା ଓ ଭଜନମାଳା ଆଦି:-

ଭୀମ, ମଧ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ ଶ୍ରେୟ ପ୍ରଦାନ କରି ନିଜକୁ ଦୀନ ହୀନ ଭାବେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରାଜିରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ ବ୍ରହ୍ମ ନିରପଣଗୀତା ୧୯୨୨ ମୁଖବନ୍ଧରେ ବୀର ମିତ୍ରଦୋୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । "କେହି ପ୍ରଶଂସା କଲେ ଭୀମ ଭୋଇ କୁହନ୍ତି" ମୁଁ ତ ଜନ୍ମାନ୍ଧ ଗୁରୁ କୃପାର ଫଳ ଏସବୁ ଭଜନ ମାଳା ଭୀମଙ୍କ ସମଗ୍ର ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣୀ ବ୍ୟତିରିକ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ରଚନା ସମସ୍ତ ସନ୍ଥ କବି ମାନଙ୍କ ପରି ଭୀମ ଭୋଇ ହୃଦୟର ସମସ୍ତ ଭାବଦ୍ୱାରା ଭଜନ ଗୁଡିକ ରସସିକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । କବୀର, ମୀରାବାଇ, ତୁକାରାମ, ସାଲବେଗ, ଗୌରଚରଣ ଓ ବନମାଳୀଙ୍କ ସହ ଭୀମଙ୍କ ଭଜନ ଗୁଡିକ ତୁଳନୀୟ ଏପରିକି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏହିସବୁ କାମିକୁ ଉପରୋକ୍ତ କବିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇଛି ।

ପ୍ରଥମେ ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଭଜନମାଳାରେ ୩୦୦ ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ ଭଜନମାଳା ସ୍ଥାନିତ, ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଲୋଚକ କବି ମାୟାଧର ମାନସିଂହଙ୍କ ଭାଷାରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ କବିଙ୍କର ସରଳୀକୃତ ଉପନିଷଦ । ଉପନିଷଦର ଗୁହ୍ୟ ଅର୍ଥ ଜନଗଣଙ୍କୁ ଜନଗଣଙ୍କ ଭାଷାରେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବେ ବୋଧଗମ୍ୟ କରାଇଛନ୍ତି । ଭଜନ ଗୁଡିକର ସଂଖ୍ୟା ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହିମା ଧର୍ମ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏଗୁଡିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭୀମ ଭୋଇ ମହିମାଧର୍ମର ନିୟମ ଗୁଡିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ନିଜ ଭାଷାରେ ଯଥା "ନୁହଇ ଉଶ୍ୱାସ ବୋଝ, କହିବାକୁ ବଡ ସଜ, ନେବା ଆଣିବାକୁ କେହୁଅଛି ସମର୍ଥ "ଏହି ଭଳି ଲୋକ ଭାଷାରେ ସମଗ୍ର ଭଜନ ମାଳା ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ୍ୱ ।

ସମଗ୍ର ଭଜନମାଳାର ଗୋଟିଏ ଆଙ୍ଗିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ, ଛଅ ଗୋଟି ଭଜନ ଛାଡି ଅନ୍ୟସବୁ ଭଜନର ପଦସଂଖ୍ୟା ଛଅ, ଭଜନ ଗୁଡିକର ପାଦସଂଖ୍ୟା ଏପରି ହେବାର କାରଣ ଅଧ୍ୟାପକ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶରୀରସ୍ଥ ଷଡଚକ୍ରକୁ ଲକ୍ଷକରି ରଚନା କରାଯାଇଛି । କାରଣ ଅନ୍ୟ ଭଜନଗୁଡିକ ପରି ମହିମାଭଜନକୁ ମଧ ପ୍ରେମ ପୁଲକରେ ଗାଇବାକୁ ପଡେ । ସେତେବେଳେ ଶରୀରସ୍ଥ ଷଡଚକ୍ର ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ ହୁଏ । (୨) ଭଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଜିବା, ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତନ କରିବା; କାରଣ ସେହି ସ୍ରଷ୍ଟା ଅବ୍ୟକ୍ତ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଶକ୍ତିକୁ; ଯିଏ ଏଇ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତର ଇଶ୍ୱର ବୋଲି ସନ୍ଥ ମାନେ ଯହାକୁ ବିଚାର କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କବି ମାନେ ଭଜନ ପାଇଁ ଛନ୍ଦ ଓ ରାଗ ରାଗିଣୀର ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସନ୍ଥକବି ଏଥିରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ, ସ୍ୱାଭାବିକ ନିଷ୍କାମ ଭକ୍ତିର ସ୍ୱତଃସ୍ଫୁର୍ତ୍ତ ଅନାହତ ଧାରାକୁ ଭଜନ ଗାୟନ ସମୟରେ ଅନୁଭବ କରାଯାଇ ଥାଏ ।

ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ମତବାଦ, ଶ୍ରୁତି ଓ ସ୍ମୃତି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସେହି ଧାରା ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରବାହିତ । ଯଦିଓ ଅଧୁନା ସେହି ନିରଝରଣୀର ଧାର ସଦୃଶ୍ୟ ଶୁଷ୍କ ପ୍ରାୟ ହୋଇଗଲାଣି । ବିଶିଷ୍ଟ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ସମାଲୋଚକ ଚିତରଞ୍ଜନ ଦାସଙ୍କ ମତରେ ସାଧନାତତ୍ତ୍ୱର ପରିଭାଷାରେ କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଯାହା ଅଛି, ଏହି ପିଣ୍ଡରେ ମଧ ତାହା ହିଁ ରହିଛି । ଗୋଟିକର ପରିଚୟ ପାଇଲେ ଆମକୁ ଦୁଇଟି ଯାକର ପରିଚୟ ଅବଶ୍ୟ ମିଳିଯାଇ ପାରିବ । ଯିଏ କେବଳ ପିଣ୍ଡରେ ଦେଖି ପାରେନାହିଁ । ଅଥଚ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ କିଛି ଦେଖିପାରେ ନାହିଁ ଓ ଆପଣାର ଖଣ୍ଡିତ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ଅନୁଭବ ଖଣ୍ଡିତ କରି ରଖିଥାଏ । (୩) ଏହା ହିଁ ଭାରତୀୟ ସାଧନର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ । କୁହାଯାଏ ପରମସତ୍ତା ପରଂବ୍ରହ୍ମ କେବଳ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ନଥାନ୍ତି, କେବଳ ବାହାରେ ନିଖିଳ ବ୍ୟାପି ହୋଇଥିବାରୁ ସିଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଣ୍ଡରେ ମଧ ପୁରି ରହିଛନ୍ତି । ନିଖିଳ ବ୍ୟାପୀ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଏ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଣ୍ଡରେ ପୁରିଛନ୍ତି । (୪) ତେଣୁ ସେ ଏହି ମନୁଷ୍ୟ କାୟା ମଧ୍ୟରେ ରହିଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦର ବ୍ରହ୍ମ, ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ଶୂନ୍ୟ, ନାଥ ଦର୍ଶନର ଶିବ, ମହିମା ଧର୍ମର ମହିମା ବା ଅଲେଖ ପିଣ୍ଡରେ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ସମାହିତ; ଏହାକୁ ହିଁ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡତତ୍ତ୍ୱ କୁହାଯାଇପାରେ । ସହଜିଆ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୀତିକାରେ କାୟାସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କଳ୍ପନାର ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ସେହିପରି ନାଥ ଦର୍ଶନରେ ଯୋଗ ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ହଂସ ମନ୍ତ୍ରକୁ ଜପକରି ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମ ଜ୍ୟୋତିକୁ ଦର୍ଶନ କରାଯାଇପାରେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସନ୍ଥକବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ସମଗ୍ର ରଚନା ବଳୀରେ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରତୁଳ । ବିଶେଷ ଭାବରେ ଭଜନମାଳା ଏହାର ପ୍ରୟୋଗର ଅଭିନବତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ। ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ କବି ଭୀମଭୋଇ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱ ସହ ସମନ୍ୱିତକରି ଭଜନ ଗୁଡିକୁ ଭକ୍ତି ଭାବରେ ରସାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ଗୁଡିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚିତ ।

ଏକାକ୍ଷର ଭଜନ- ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସ୍ୱରୂପକୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏକାକ୍ଷରକୁ ଭଜନ କରିବାକୁ ପଡେ । ଏକାକ୍ଷର ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଅକ୍ଷର ଓ ଏହାକୁ ଜଗତ ସମ ବା ସମଗ୍ର ଜଗତର ଧ୍ୱନିଭାବେ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି, ସେଥିପାଇଁ ରାମଗୀତା କହନ୍ତି "ଜଗତ

ଓଁ ବାଚକ ଏବଂ ଓଁ କାର ଜଗତର ବାଚକ । ଓଁକାର ଆଦ୍ୟସ୍ଥିତା ଆକାର ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ବାକ୍ୟ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ। ଏକାକ୍ଷର ଜଗତଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଓ ଶରୀର ଏକତ୍ୱ ହୁଏ ତେଣୁସନ୍ଥ କବି ଗାଇଛନ୍ତି

"ଚଳୁଛି ଏକାକ୍ଷର ଭଜନ ପାଦେ
ନିଜ ଅବତାର ହୋଇଅଛନ୍ତି ଉଦେ
ଏକାକ୍ଷର ପାଦଚିହ୍ନି ଭଜୁଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ
ଭୀମ ଅରକ୍ଷିତ ଭଣେଧାୟୀ ଅନାଦି ସିଦ୍ଧଙ୍କୁ"

କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଗୁରୁ ମହିମା ସ୍ୱାମୀ ନିଜେ ଆଦେଶ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଅବତାର ତେଣୁ ସେ ସ୍ୱୟଂ ହିଁ ଏକାକ୍ଷର ଏବଂ ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ମାନେ ତାଙ୍କ ମାର୍ଗରେ ଅନୁସରଣ କରି ଆଶ୍ରିତ ହୋଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ।

ଅବନାବାଇ ବା ଅଜପାଜପ:

କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଆଲେଖ୍ୟରେ ରୂପାୟିତ କରିବା ପାଇଁ ଅଜପାଜପକୁ ମଧ୍ୟ ଏକ ଉପାଦନ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଣବାୟୁ ଅନବରତ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି ତେଣୁ ତାହାକୁ ଅନାହତ ବାୟୁ ବା ପ୍ରାଣ ବାୟୁ; ସେଥିପାଇଁ ମହାନିର୍ବାଣତନ୍ତ୍ରରେ ମହାଦେବଶିବ କହୁଛନ୍ତି,"ମୁଁ କିପରି ଅଜପା ବାୟୁର ମହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବି ? କାରଣ ସର୍ବଦା ପିଣ୍ଡର ଭିତରୁ ବାହାରକୁ ଏବଂ ବାହାରରୁ ଭିତରକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି, ଆସିବା ସମୟରେ ପ୍ରାଣବାୟୁ 'ହଂ' ଏବଂ ଯିବା ସମୟରେ 'ସ' ତେଣୁ ଏହାକୁ ହଂସ ମନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ" । (୫) ଏହାକୁ ଜପ କରିବାକୁ ପଡେ ନାହିଁ ତେଣୁ ଏହା ଅଜପା ଗାୟତ୍ରୀ ଭାବେ କଥିତ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ

"ବହୁଛି ଅବନାବାଇ ଦିବାନିଶି ଏକ ହୋଇ
କେ ପାଇଛ ଆଦ୍ୟ ଅନ୍ତ ଚିହ୍ନି ରଖି ଅଛି କାହିଁ"

ପ୍ରାଣ ବାୟୁର ଗମନାଗମନ ପଥ ଇଡା, ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷମା ନାଡୀ ମଧଦେଇ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ତିନିଗୋଟି ନାଡୀ ଶରୀର ବା ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ନାଡୀ ଗୁଡିକ ପ୍ରାଣାଦିବାୟୁର ବହନକ୍ରିୟା କରେ । ଏହାଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା ଯଥାକ୍ରମେ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ମହାଯାନ ଶଖାର ଯୋଗାଚାର ପନ୍ଥୀଙ୍କ ମତକୁ ମହିମାଧର୍ମ -ଦର୍ଶନ ସାମାନ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ର ସହଜଯାନର ପ୍ରଭାବ ମହିମା ଧର୍ମରେ କିଛି ମାତ୍ରରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ।

ଶରୀର ବୃକ୍ଷ ବା ପିଣ୍ଡବୃକ୍ଷ:

ଧର୍ମ ପଦରେ ଶରୀର ରୂପକ ଦେବତାକୁ ଉପାସନା କରିବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ରହିଛି । ସେହିପରି ଶ୍ୱେତ ଉପନିଷଦ ଓ ମଣ୍ଡୁକୋପନିଷଦ୍ ମଧ୍ୟ ଶରୀର ଏକ ବୃକ୍ଷରୂପେ କଳ୍ପିତ । ଶରୀର ରୂପକ ବୃକ୍ଷରେ ପରମାତ୍ମା ଓ ଜୀବାତ୍ମା ରୂପେ ଦୁଇଟି ପକ୍ଷୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଜୀବାତ୍ମା ରୂପୀ ପକ୍ଷୀଟି ନିଜର ଆସକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ସାଂସାରିକ ସୁଖଦୁଃଖ ଲିପ୍ତ ରହି କର୍ମଫଳ ରୂପକ ଫଳକୁ ଭକ୍ଷଣ କରିଥାଏ । ପରମାତ୍ମା ରୂପୀ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷୀଟି କେବଳ ସ୍ଥିର ଭାବରେ ସବୁକିଛିକୁ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । (୬) ଅର୍ଥାତ୍ ପରାମାତ୍ମା ରୂପୀ ପକ୍ଷୀଟି ସାଂସାରକ ସୁଖଭୋଗ ଆଦି ସହିତ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ନକରି ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭାବେ ସାକ୍ଷୀରୂପେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ସାଧକ ଶରୀର ରୂପକ ବୃକ୍ଷରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ପରମାତ୍ମା ରୂପୀ ପକ୍ଷୀକୁ ନିଜର ସୁହୃଦ୍ ଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ ଜଗତରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିବା ତାଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମୟୀ ମହିମାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭବ କରି ପାରନ୍ତି । ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରକାଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିସାରିବାପରେ ଜୀବାତ୍ମା ପରମ ନିର୍ମଳ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ମତରେ ଶରୀର ଏକ ବୃକ୍ଷ ସ୍ୱରୂପ । ଉକ୍ତ ବୃକ୍ଷରେ ଜୀବାତ୍ମା ରୂପୀ ହଂସ ବାସକରେ । ହଂସରୂପୀ ଜୀବାତ୍ମା ସହା ବିଷୟ ଭାବରେ ଭୋଳା ଜୀବାତ୍ମାକୁ ପରମାତ୍ମାରେ ଲୀନ କରାଇଲେ ହଂସ ସ୍ଥିରହେବ । ଜୀବ ପରମଶାଶ୍ୱତ ଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ କରିବା କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ପିଣ୍ଡକୁ ବୃକ୍ଷ ଭାବେ ତାଙ୍କ ଭଜନମାଳାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଜୀବାତ୍ମା ଶରୀର ବୃକ୍ଷରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ। ତାଙ୍କ ସହିତ ପରମ ମଧ ସଖା ଭାବେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଏ । ଆଲୋଚ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚିତ ପୁନଶ୍ଚ ତାର ଆଲୋଚନାରୁ ବିରତ ନେଲୁ। କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ-

"ଭଣିଲେ ଭୀମ ଭୋଇ ପରମାର୍ଥରେ କହି
କଦମ୍ବ ବୃକ୍ଷ ଯେହି ଓଲଟେ ଅଛି ରହି"
(ଭଜନ ନଂ-୨୮୯, ଭଜନ ମାଳା)

କବି ପିଣ୍ଡ ବୃକ୍ଷକୁ କଦମ୍ବ ବୃକ୍ଷ ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନ ସଦୃଶ ଗୀତାରେ ମଧ ସଂସାରକୁ ବୃକ୍ଷ ସଦୃଶ କଳ୍ପିତ । ପିଣ୍ଡ ରୂପକ ବୃକ୍ଷରେ ଜୀବାତ୍ମା ରୂପୀ ପକ୍ଷୀ ଅବସ୍ଥାନ ଏବଂ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ଭୀମ ଭୋଇ ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ବା ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ । ପୁନଶ୍ଚ ସନ୍ଥକବି କହନ୍ତି –

"ଛାଇ ପଡିଅଛି ନାହିଁ ବୃକ୍ଷମୂଳ
ପୁଷ୍ପ କଢ଼ି ନାହିଁ 'ଲିଅଛି 'ଳ
ଫୁଟିଛି ପତର ଡମ୍ଫ ନାହିଁତାର
ଅସାଧନା ମାର୍ଗେ ପାଇହେ"
(ଭଜନମାଳା,ଭଜନ ନଂ-୫୩)

ଶରୀର ବା ପିଣ୍ଡରେ ଜୀବାତ୍ମାର ସ୍ଥିତିକୁ ଫଳ ଓ ପତ୍ର ରୂପକ ଦ୍ୱାରା ଉଲ୍ଲେଖିତ । ଅସାଧନା ମାର୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ ଅଜପା ଗାୟତ୍ରୀ ଜପୁଛି ତାହାଦ୍ୱାରା ନିଗମ ଭବନକୁ ଗମନ କରି ଶାଶ୍ୱତାନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ । ଏହା ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱର ଅନ୍ୟଏକ

ବିଭାବ ଯାହାଦ୍ୱାରା ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ୱର ଉପସ୍ଥାପନା ଅତି ମନୋମୁଗ୍ଧକର ।

ଅବନା ମନ୍ଦିର :

'ଅବନା' ଅଥାର୍ତ୍ ବନାନ ହୀନ ଅକ୍ଷର । ଅବନା ମନ୍ଦିର ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ ମନ୍ଦିରକୁ ଧ୍ୱନି ଓ ଅକ୍ଷର ସମୂହର ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ । ପ୍ରକାରନ୍ତରେ ଅବର୍ଣ୍ଣ, ଅନାଦ, ଓ ଅଲେଖଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବା ପୁରକୁ ସୂଚାଉ ଅଛି । ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଷଡଚକ୍ରର ଶେଷଚକ୍ର ସହସ୍ରାର । ଏହାକୁ ବୌଦ୍ଧ ତନ୍ତ୍ର ମତବାଦରେ ମହାସୁଖଚକ୍ର ,ନଳୀନବନ,ଆଦି ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ମସ୍ତଷ୍କ ବା ଶୀର ଦେଶର ସର୍ବଶେଷ ସ୍ଥାନ ତାଲୁକାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଓଡିଶୀ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାକୁ ଶ୍ରୀହଟ୍ଟପାଟଣା, ଅଲେଖପୁର, ଗୋଲାହାଟ ପାଟଣା ଓ ଅବନାମନ୍ଦିର ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । (୭) ସହସ୍ର ଦଳ କମଳର କର୍ଣ୍ଣିକା ଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳର ସ୍ଥାନ ଭାବେ ଓଡିଶୀ ସନ୍ଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତା ଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ତା ଉପରେ ମହାବାୟୁ ମଣ୍ଡଳ ତତ୍‌ପରେ ହିଁ ସର୍ବଶେଷରେ ମହାନିତ୍ୟ ମହାଶୂନ୍ୟ ଅଲେଖପୁର । ଅଲେଖପୁରର ନିମ୍ନରେ ଅବସ୍ଥିତ ସ୍ଥାନକୁ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ର କୁହାଯାଏ । ଯାହାକୁ ଓଡିଆ ସାଧକ ଭ୍ରମର ଗୁମ୍ଫାକହିଛନ୍ତି । କାରଣ ଏଠାରୁ ଭ୍ରମରର ଗୁଞ୍ଜନପରି ଅନାହତ ନାଦ ଫୁରିତ ହେଉଥାଏ ।

ଗୋଲାହାଟ ଅବନା ମନ୍ଦୀରର ଅନ୍ୟନାମ । ନାଥସିଦ୍ଧ ଗୋରଖ ନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ଗୋଲାର୍ଟ ମଣ୍ଡପ ଭାବେ ଗୋଲାହାଟ ପରିଚିତ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୁରକୁ ଗୋଲକ ବୈକୁଣ୍ଠ କୁହାଯାଏ । ବୋଧହୁଏ । ଏହା ନାଥ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ଶବ୍ଦ ହୋଇପାରେ । ଗୋଲାଟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ ଜାଜୁଲ୍ୟମୟ ଜ୍ୟୋତି ,କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟଓ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାନ୍ତିର ସମରୂପ ଆଦି ଭାବେ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି । (୮) ପିଣ୍ଡ ମ୍ନସ୍ଥ ଅବନା ମନ୍ଦିର ନିମ୍ନଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

"ଅବନା ମନ୍ଦିରରେ ମହିମା ସାଗରବ୍ରହ୍ମ ପୁରୀ
ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ମନ୍ଦିର ପାରିଆ
ଉଦେ ଅସ୍ତ ମେରୁ ହୋଇଛି ତୁଳିଆ ।"

ଏଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ତାଲୁକା ଦୁଆରରେ ମହିମାଙ୍କ ବ୍ରହ୍ମପୁରୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କବି ଲେଖନୀରେ ଛଳଛଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ସେଠାପୂର୍ବ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗ ଘରର ତୁଳୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅମନ ମନ୍ଦିରରେ ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମଃଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତିକୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା:-

"ବିନ୍ଧାଣୀ ରହିଛି ଯାଇ ନିଗମ ଭୁବନ
ଅମନମନ୍ଦିର ତହିଁ ନଚଳଇ ମନଗୋ ।"

(ଭଜନମାଳା)

ପିଣ୍ଡର ନିୟାମକ ଶରୀରର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି । ନିଗମ ଭୁବନ ଓ ଅମନ ମନ୍ଦିର ଅଥାର୍ତ ସେ ହିଭୁବନ କୁ ଗମନ କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ମନର ପ୍ରବେଶ ମଧ ଅବାଧ ନୁହେଁ । କେବଳ ଶ୍ୱାସବାୟୁ ଉତ୍ତୋଳିତ ଶରୀରସ୍ଥ ଚକ୍ରକୁ ସମାଧି ଅବସ୍ଥାରେ ଭେଦ କରିପାରିଲେ। ସେହି ମହାନିତ୍ୟପୁରରେ ସାଧନ ପ୍ରବେଶ କରେ । ପୁନଶ୍ଚ କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ରେ ପିଣ୍ଡସ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମପୁରୀ ଭିନ୍ନ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ ଯଥା-

"ତୋଳିଛି ମନ୍ଦିର ନାହିଁ ଖୁମ୍ବାପାଟି
ଛାଉଣୀ କରିଛି ଚୂନକୁ ନଛାଟି ।"

(ଭଜନମାଳା)

ଅବନା ମନ୍ଦିରର ସ୍ଥୁଳ ମନ୍ଦିର ସଦୃଶ କୌଣସି ଖୁମ୍ବନାହିଁ । କି ତାର ଛାଉଣୀ ନାହିଁ । ଏପରିକି ସେଥିରେ ଚୂନ ଧଉଳା ଯାଏ ନାହିଁ। ପିଣ୍ଡର ସର୍ବଶେଷ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ବ୍ରହ୍ମମଣ୍ଡଳର ବର୍ଣ୍ଣନା ବିସ୍ମୟାବିଷ୍ଟ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ଭଳି ଶୁଷ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ୱକୁ ଚିର୍ତାକର୍ଷକ ଭାବେ କବି ଲେଖନୀରେ ରୂପାୟିତ ।

ଆତ୍ମ ଜ୍ୟୋତି/ଜୀବାତ୍ମା :

ଶରୀର ରୂପକ ଗୃହର ସ୍ୱାମୀ ଜୀବାତ୍ମ ଅଟେ । ଜୀବାତ୍ମାକୁ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ଓ ଶରୀରକୁ କ୍ଷେତ୍ର ଭାବେ ଗୀତା ପ୍ରତପାଦିତ କରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ରଥ ସଦୃଶ୍ୟ କଳ୍ପିତ ହୋଇ ତାର ସାରଥୀ ଭାବେ ଆତ୍ମାକୁ ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ, ଚକ୍ଷୁ ଦ୍ୱୟ, ନାସାଦ୍ୱୟ, କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ, ମୁଖ, ନାଭି, ଉପଓ୍ୀ,ଗୁହ୍ୟ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ଏକାଦଶ ସ୍ୱରୂପ ଗୃହ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରରେ ଆତ୍ମା ରାଜା ବାସ କରେ । (୯)

ଦୁଇଚକ୍ଷୁ, ନାସିକ ଦୁଇ,ଦୁଇକାନ,ମୁଖ,ଗୃହ୍ୟ ଓ ଉପସ୍ଥ - ଆଦି ନବଦ୍ୱାର ବିଶିଷ୍ଟ ଦେହ ସ୍ୱରୂପ ପୁରରେ ଜୀବରୂପୀ ହଂସ ବିଜ୍ଞାନମୟ ଆତ୍ମା ସ୍ୱରୂପରେ ବାସ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଆତ୍ମା ପୁରୁଷ ସକଳ ଭୁବନର ଅଧିଶ୍ୱର ଏବଂ ଚରାଚରର ବାହାର ଓ ଭିତରେ ବାସ କରନ୍ତି ବୋଲି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ଉପନିଷତ୍‌ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ଦେହ ରୂପକ ଦେବାଳୟରେ ଜୀବାତ୍ମା ଶିବସ୍ୱରୂପ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଦେହ କର୍ତ୍ତାପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ସଂସାରର ଜ୍ଞାନା ବିଧି କ୍ରିୟାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବିଷୟା ଭୋଗ କରେ । ଦେହ ସର୍ବସ୍ୱ ହୋଇ ଅମୃତ ତୁଲ୍ୟ ପରମଙ୍କ ଅଂଶ ବୋଲି ଜୀବାତ୍ମା ଭୁଲିଯାଏ । କବି ଭୀମଭୋଇ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ସମଗ୍ର ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତରେ ସେହି ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଆତ୍ମାଜ୍ୟୋତି ରୂପକ ଜୀବାତ୍ମା ସ୍ୱଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ସେଠାବ କରି ବିସ୍ମୟ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗାଇ ଉଠନ୍ତି-

"ଅତି ଚିକଣରେ ବତୀ ଜଳୁଛି ଅଛି ନିତିଗୋ
କେତେ ଦୂର ଗମନ କରୁଛି ତେଜ" । (ଭଜନମାଳା)

ଭଜନ ସ୍ୱରୂପ ପରମାତ୍ମା ସର୍ବତ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ଭାବେ ବ୍ରାହ୍ମମୂରତି ଦର୍ଶନ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେହି ପରମାତ୍ମା ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କ ପାଦ ଓ ହସ୍ତକୁ ବିସ୍ତାର କରିରଖିଛନ୍ତି ।

ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କ ଆଖି ,ମୁଖ ଏପରିକି ତାଙ୍କ କାନ ରହିଛି । ତେଣୁ ସେ ସବୁ ଜାଗାରେ ବିରାଜିତ । ଜୀବାତ୍ମାଙ୍କୁ ସ୍ୱଦେହରେ ଏପରକି ବାହାରେ ସଂଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି କବି । ଜୀବାତ୍ମା ବା ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିକୁ ଭଜନମାଳାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସ୍ତରେ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଭିନବ ବାଖ୍ୟା ପରିଦୃଷ୍ଟ ।

ନାହତ ବ୍ରହ୍ମଧୂନି :

ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଧୁନିରେ ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ଘୃତାହୂତି ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏବଂ ସେହି ଧୁନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିବା ପାଇଁ ଝକମକି ପଥରର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଧୁନି ସାଂୟ ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୁର୍ତ୍ତରୁ ପ୍ରାତଃ ମୁହୁର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ 'ଅନାହତ' ଅର୍ଥାତ୍ ଅକ୍ଷତ ଭାବରେ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ରହୁଥିବାରୁ ଏହି ଧୁନିକୁ ଅନାହତ ଧୁନି ବା ଅନାହତ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ଭାବେ ମହିମାଧର୍ମରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସାକ୍ଷାତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଭାବେ ଅନାହତ ଧୁନିକୁ ମହିମା ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ । ଅନାହତ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ମହିମା ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ଅଗ୍ରସ୍ତମ୍ଭ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ମହିମା ଦର୍ଶନ ଅନୁସାରେ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ସର୍ବଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଅଲେଖ ପୁରମଣ୍ଡଳ ରହିଛି । ସେଠାରେ ଅହର୍ନିଶ ବ୍ରହ୍ମାଧୁନି ଜଳୁଛି ଏବଂ ତାହା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ପାପତାପକୁ ପୋଡୁଛି । ଯେ ହେତୁ ପିଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଗୋଟିଏ ତତ୍ତ୍ୱର ଦୁଇଟି ପରିପ୍ରକାଶ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ଅଲେଖ ପୁରରେ ଜଳୁଛି ସେହି ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ଜୀବାତ୍ମା ରୂପେ ଅଲେଖପୁର ସହସ୍ରାସର ଚକ୍ରରେ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ବୋଲି କବି ତାଙ୍କ ଭଜନ ମାଧମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଗୁରୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରହ୍ମଧୁନିକୁ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବାଙ୍କୀ ନିକଟସ୍ଥ ମାଳବିହାର ପୁରରେ ସ୍ଥାପିଥିଲେ । ଏହି ଧୁନି ୧୮୬୪ ମସିହା କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମହିମା ଧର୍ମ ଇତିହାସ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ପରେ କିଛି କାରଣ ବଶତଃ ତାହା ସେହିଧୁନି ବନ୍ଦରହିଲା । ମହିମା ଗୋସାଇଁ ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁକ୍ଳଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟୁଙ୍ଗୀରେ ଧୁନି ସ୍ଥାପନ କରି ଆହୋରାତ୍ର ନାମ ଭଜନ କରୁଥିଲେ । ତତ୍ ସହିତ ମହିମା ପ୍ରସାଦ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ପ୍ରାତଃ ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ଜଗତଭଗତକୁ ବିତରଣ କରୁଥିଲେ । ଯେପରି ମାଳବିହାରିପୁରରେ କିଛି ବର୍ଷ ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ମନ୍ଦିରରେ ରହିଥିଲା। ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେହି ହିନ୍ଦୋଳ ବ୍ରହ୍ମପୁର, ଅଙ୍ଗାରବନ୍ଧ, ଜକା (କାମାକ୍ଷାନଗର) ଯୋରନ୍ଦା ଠାରେ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ରହିଛି । ଯେପରି ଅନାହତ ବାୟୁ, ଅକ୍ଷତ ବା ଅବାଧରେ । ଉଭୟ ଶରୀରରୁ ବାହ୍ୟଜଗତ ଏବଂ ବାହ୍ୟ ଜଗତରୁ ଶରୀରକୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଅବାଧରେ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଅନାହତ ଓ ବାୟୁ ଭାବେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଏହା କବିଙ୍କ ଓଡିଆ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ପରଂପରାରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସୃଜନାତ୍ମକ ବିଚାର । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ଅନାହତ ଧୁନି –

"ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ବତାଇ କହିଲେ
ବୀରବଧୂ ବାନା ଉଡାଇଲେ
ଅନାହତ ଧୁନିକୁ ସ୍ଥାପିଲେ ଯେ"
"ଧୁନି ଲଗାଇଛି କୁଣ୍ଡକୁ ନଖୋଳି
କାଠ ପୋଡୁଅଛି ପାଉଁଶ ନପଡି ,
ଉଠୁଛି ହୁତାଶ ବ୍ରହ୍ମତେଜ ଝାସ
ନଦିଶଇ ଧୂମମୟେ ହୋ (ଭଜନମାଳା)

ଉପରୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରେ କବି ମହିମାଧର୍ମର ମତବାଦକୁ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ, ଭେକ ବାନା ଯଥା-ବକ୍କଳ,କୈପୁନୀ ଓ କଷାୟବସ୍ତ୍ରକୁ ଧାରଣ କରିବାର ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । ଅନାହତ ବ୍ରହ୍ମଧୁନିକୁ ସ୍ଥାପନ କରି ମହିମା ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମଧୁନିକୁ ଶରୀରସ୍ଥ ଜୀବାତ୍ମା ସହ ସାଦୃଶ୍ୟ କଳ୍ପିତ କରି କବି ଧୁନିର ସ୍ୱରୂପକୁ ଉପରୋକ୍ତ ଭଜନ ପଂକ୍ତି ରେ ରୂପାୟିତ । ଜୀବାତ୍ମା ଧୁନି ସଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଧୁନିର ସ୍ଥଳ ରୂପ ପରିନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରୟାନୁଭୂତିରେ ଅଗମ୍ୟ, ଅନୁଭବର ସୂତ୍ରରେ ସୂତ୍ରାୟିତ ଏବଂ ଭକ୍ତିରସରେ ରସାଣିତ ଭାବଚ୍ଛୋଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବ୍ରହ୍ମଧୁନି ଉପସ୍ଥାପିତ । କବି ମହିମାଧର୍ମର ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱରେ ବାତାୟନରେ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ।

ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ :

ଅସୀମ,ଅବ୍ୟକ୍ତ,ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ,ଅରୂପକୁ ଉପାସନା କରିବାପାଇଁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପାଦତଳେ ଭକ୍ତି ଅର୍ଘ୍ୟ ନିବେଦନ କରିବା । ଜଡ ଉପାସନା, ପୌତ୍ତଳିକତା, କର୍ମକାଣ୍ଡ ଜନିତ ପୁରୋହିତ କର୍ତ୍ତୃକା ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜକୁ ନାନବିଧି ଜାତି ,ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବିଭକ୍ତ ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ସମାନତ ର ପଥରୋଧ କରେ । ଏହାକୁ ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଆଗ୍ରାହ୍ୟକରି ଜାତିବିହୀନ ନୂତନ ସମାଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ନିର୍ଗୁଣ ଉପାସନା ହିଁ କାଳେ କାଳେ ସମାଜରେ ସମାନତା ପ୍ରଚାର କରିଆସିଛି । କବୀର ରାମାନନ୍ଦ, ବାଦୂ,ନାନକ, ଖ୍ୱାଜା ମଇଉଦ୍ଦିନ ଚିସ୍ତି ଆଦି ସନ୍ଥମାନେ ନିର୍ଗୁଣ ଭକ୍ତିର ମାର୍ଗ ପ୍ରଚାର ସହ ସମାନତାର ମତକୁ ଜନମାନସରେ ପ୍ରେରିତ କରିଥିଲେ। ମହିମା ଗୋସାଇଁ ମହିମା ଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀ ମାନଙ୍କୁ ଆରୂପ, ଶୂନ୍ୟ, ଅସୀମ, ଅବ୍ୟକ୍ତ, ନିରାକାର, ନିରାବୟବ, ଅଲେଖ ପରଂବହ୍ମ ହିଁ ଉପାସ୍ୟ ବୋଲି । ସେ ସମସ୍ତ ସଚରାଚର ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତର ଏକ ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତା। ସମସ୍ତ ଜୀବ ତାଙ୍କ ଶକ୍ତିରେ ଶକ୍ତିମାନ, ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ର ଆଦି ତାଙ୍କୁ ଜ୍ୟୋତିରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ସେହି ନିର୍ଗୁଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସମସ୍ତ ସଚରାଚରରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ପୁନଶ୍ଚ ଅନନ୍ତ କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ମହାଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଅବର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ୟୋତି ଭାବେ

ବିରାଜିତ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର,ଦେବାଳୟ ଆଦିରେ ଖୋଜିବା ବୃଥା । କାୟାସାଧନା, ଅଜପାଜପ ଅନୁଭବ ସୂତ୍ର, ସ୍ୱରସାଧନା ଆଦି ନିର୍ଗୁଣ ତତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ଅଲେଖ ମହିମାଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବାକୁ ମହିମା ଧର୍ମୀଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ରହିଛି । ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଶିଷ୍ୟ ଭାବେ କବି ଭୀମ ଭୋଇ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବହ୍ମଜ୍ଞାନକୁ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ମଧ ଦେଇ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ

"ନିର୍ଗୁଣ ଯେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଏବେ ସ୍ୱଦେହରେ ଚିହ୍ନ"
ନାଗାନ୍ତୀ ଯୋଗାନ୍ତୀ, ବେଦ ସିଦ୍ଧକୁ ଜିଣି"
" ଅନାଦି ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମ, ତୁମ୍ଭେ ରଖ ତୁମ୍ଭ ଧର୍ମ
ନିର୍ଗୁଣ ପଥ ଦେଇଛ ବତାଇ ନିର୍ବେଦ କର୍ମ ।

ନିର୍ଗୁଣ ଭଗତିମୂଳ ସତ୍ୟ ଆଚାରରେ ଠୁଳ
ନିତ୍ୟେ ଥାନ୍ତି ଭକ୍ତଭାବେ ରସି ଗୋ।"
(ଭଜନମାଳା)

ନିର୍ଗୁଣ ଭକ୍ତି କାୟାମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ମତବାଦ ଅପେକ୍ଷା ଏହା ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଁ ସର୍ବାଧିକ ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପଦତ୍ତ ନିର୍ଗୁଣ ମାର୍ଗ ହିଁ ଜୀବାତ୍ମାର ମୁକ୍ତିର ପଥ । ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ କବି ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନକୁ ଭଜନମାଳାରେ ବିଶେଷ ଉପାଦାନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ପ୍ରାଚୀନ ସନ୍ଥ କବି ମାନଙ୍କ ମନକୁ ମୁଗ୍ଧ ପ୍ରଚୋଦିତ କରିଛି ନୂତନ ଢଙ୍ଗରେ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ । ରହସ୍ୟାତ୍ମକ ସଂଗୁପ୍ତ ଗୁରଘର ଜ୍ଞାନକୁ ଶରୀର ତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରତୀକ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି ବହୁତେ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡତତ୍ୱର ପରିଦୃଷ୍ଟ ।କବିଙ୍କ ରଚନା ବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଭଜନମାଳା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନରେ ଆସୀନ । ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ୱକୁ ମହିମାଦର୍ଶନ, ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ତାତ୍ୱିକ ଦିଗ, ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ସାମାଜିକ ପ୍ରତୀକ ଆଦି ମଧ ଦେଇ କବିଙ୍କ ରଚନାବଳୀରେ ରୂପାୟିତ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ପାଣିଗ୍ରାହୀ,କୁମୁଦରଞ୍ଜନ ,କବିଭୀମଭୋଇ ,ସପ୍ତର୍ଷି,ଜୁଲାଇ-ଅଗଷ୍ଟ-୧୯୮୧,ପୃ-୩
୨. ନାଥ,ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ,ବୃହତ ଭଜନମାଳା,ମୁଖ୍ୟବନ୍ଧ,୨୦୨୪ ,ପୃ-୩
୩. ଦାସ ,ଚିତରଞ୍ଜନ,ସନ୍ଥଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ,୨୦୧୫ ,ପୃ-୩୬୪
୪. ତତ୍ରୈବ ,ପୃ-୩୬୨
୫. ବାବା, ବିଶ୍ୱନାଥ,ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଦକ,୨୦୧୧, ପୃ-୧୧୦,୧୧୧
୬. ଶ୍ୱେତା ଶ୍ୱେତାର ଉପନିଷଦ୪/୬
୭. ଦାସ, ପ୍ରଦୀପ କୁମାର, ଓଡିଆ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ପିଣ୍ଡ-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବାଦ, ୨୦୧୪ , ପୃ-୫୩
୮. ତତ୍ରୈବ , ପୃ-୫୦
୯. ବାବା, ବିଶ୍ୱନାଥ, ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦର୍ଶନ,୨୦୧୧ , ପୃ-୨୬୮

❖ ❖ ❖